

АРХЕОЛОГ, ВЧЕНИЙ, ЛЮДИНА (Борис Олександрович Рибаків. 1908 – 2001)

У 1946 році Чернігів, як й Київ та Львів, було включено до особливого списку історичних міст СРСР. Це було пов'язано з відбудовчими роботами, адже Чернігів під час тимчасової німецько-фашистської окупації зазнав значних руйнувань. А за два роки до того, у 1944 р., з мандатом Інституту археології Академії наук СРСР до Чернігова приїхав відомий вчений-археолог, професор Московського державного університету Борис Олександрович Рибаків з метою обстеження території стародавнього князівського Дитинця-фортеці (сучасний Вал), а також відомих за літописами пам'яток архітектури – храмів Благовіщення 1186 р. і Михайла 1174 року.

З 1946 року Борис Рибаків проводив археологічні дослідження Чернігова і Любеча. Наслідком цієї діяльності стала не лише його ґрунтовна праця “Древности Чернигова”, а й інші оригінальні наукові публікації, у яких незмінно висвітлювалися історичні факти, пов'язані з Черніговом, описані пам'ятки стародавнього міста, яке стало для вченого дуже близьким і яке розкривало перед ним свої потаємні скарби.

Перебуваючи у Чернігові у наступні роки, Борис Олександрович любив спілкуватися із своїми колегами, які також приїздили на зустріч з ним із Києва. Він радів успіхам молодих чернігівських археологів, надавав їм слухні консультації і сприяв публікації написаних ними статей на сторінках видань Інституту археології, який він очолював.

Власні багаторічні дослідження у Чернігові, відкриття чернігівських і київських вчених, літописні дані дали можливість Рибаківу обґрунтувати час заснування міста – VII століття. Наукова довідка вченого стала підґрунтям для святкування 1300-річчя Чернігова у 1990 році. У своєму “Зверненні до читачів” на сторінках збірника документів і матеріалів “Чернигову 1300 лет” (К., 1990) Борис Олександрович писав про виключне значення міста, як другого після Києва, бо посідає визначну роль в історії Давньої Русі. Адже перша літописна згадка про Чернігів сягає 907 року.

Саме дослідження вченого періоду 1946-1947, 1956 рр. є вагомим підтвердженням цієї думки. У звіті археологічної експедиції за 1946 р. під керівництвом Бориса Олександровича знаходимо відомості про те, що на правому березі літописного Стрижня (відстань -75 метрів) у східній частині стародавнього Чернігівського Дитинця знайдені залишки заглиблених у землю жител з керамікою УІІ-УІІІ сторіч. Ці знахідки засвідчують про наявність тут досить значного поселення тієї доби. Тобто, воно виникло набагато раніше перших згадок про місто у літописах. Отже, знайдене поселення можна вважати початком Чернігова.

Одночас із відкриттям поселення-попередника "стольного града" були знайдені і зафіксовані муровані конструкції нижньої частини стін та фундаменти, мозаїчні прикраси, підлоги та інші матеріали Благовіщенської церкви 1186 р., східна частина якої (апсиди) через підмив берега Стрижня на початку ХХ ст. відкололася, впала в річище і згодом вкрилася мулом.

Відкриття Рибакова були підтвержені подальшими дослідженнями території Дитинця, здійсненими Б.А.Богусевичем та І.І.Єдомахом, В.П.Коваленком та іншими археологами. Борис Олександрович проклав шлях наступним дослідникам, котрі упродовж 1980-1991 рр. виявили храм-усипальницю доби Володиміра Мономаха, муровані ворота ХІІ ст., частину площі між храмом і ворітьма, вимощеною плінфою кінця ХІ-ХІІ сторіч, дерев'яну каплицю ХУІІ-ХУІІІ ст., муровані фундаменти і стіни Будинку дворянських зібрань і старовинного магістрату, а також першоджерела життя Чернігова як міста.

Знахідки чернігівських археологів викликали зацікавленість Рибакова. Він приїхав до Чернігова. Авторів цих рядків пощастило бачити і розмовляти із Борисом Олександровичем. Він запам'ятався енергійним, рухливим, по-юнацьки допитливим. Всі, хто його супроводжував, ледь встигали за кремезною постаттю вченого. У Чернігові з ним працювали відомі історики-археологи І.І.Єдомаха та М.А.Попудренко. Я ж отримав від Бориса Олександровича безцінні консультації з практики археологічних досліджень, які допомогли під час вивчення історичної частини Чернігова.

Приваблювали Рибакова курганні некрополі Болдиних гір, Олегове поле, Чорна могила, інші унікальні пам'ятки стародавньої історії. Він проаналізував наслідки розкопок чернігівських курганів, здійснених Дмитром Самоквасовим у 1872-1873 роках.

У грудні 1980 р. Чернігівська організація охорони пам'яток історії та культури відрядила мене до Москви. На прохання Бориса Олександровича привіз проекти реконструкцій курганів "Гульбище", "Безім'яний", "Чорна могила", які схвалив Інститут археології АН УРСР ще у листопаді 1969 р. Він уважно прочитав документи, а потім написав: *"Считаю важным для науки (и для пропаганды древних памятников) восстановление первоначального вида курганов "Гульбище" и "Безимяного". Б.Рыбаков. 15.12.80 г.*" З приводу другого проекту залишив на папері наступні слова: *"Общая*

идея хороша. Ни в коем случае нельзя давать ладью – ее было в раскопках. Б.Рыбаков. 15.12.80г.” Сучасний вигляд Чорної могили добре відомий.

Неоціненними є наслідки досліджень, здійснені Борисом Рибаківим на території Любеча упродовж 1957-1960 років. Це дало йому змогу опрацювати проект реконструкції стародавньої фортеці міста на Замковій горі, де у 1097 році відбувся вікопомний Любецький з'їзд давньоруських князів. Проте сьогодні на цьому місці височить пам'ятник чернігівського скульптора Геннадія Єршова, присвячений князівському з'їздові.

Важливою у житті Бориса Олександровича була подія, пов'язана із 17 грудня 1986 року. Того дня сесія Чернігівської міської ради ухвалила рішення про присвоєння йому звання Почесного громадянина Чернігова. Так було пошановано науковий подвиг всесвітньовідомого вченого-археолога, дослідника давньоруської культури, громадського діяча, ім'я якого від 1932 р. було пов'язано з Черніговом, його культурною спадщиною.

Народжений у московській інтелігентній родині 3 червня 1908 року, Борис Рибаків з дитячих років захопився пам'ятками архітектури Кремля та Підмосков'я. Не залишала його байдужим і стародавня історія Російської держави. Саме ці уподобання привели юнака у 1926 році на історико-етнографічний факультет Московського університету. Лекції професора В.А.-Городцова визначили його подальший шлях. Борис Рибаків вирішив стати археологом, як його улюблений викладач.

Методами історичних досліджень йому допомогли опанувати відомі вітчизняні історики – академік М.К.Любарський, професори Ю.В.Готьє, С.В.Бахрушин. У 1928 році студент Рибаків написав наукову статтю за назвою “Раскопки вятичских курганов на р.Ока”. Її можна було прочитати на сторінках збірника студентського наукового гуртка МДУ.

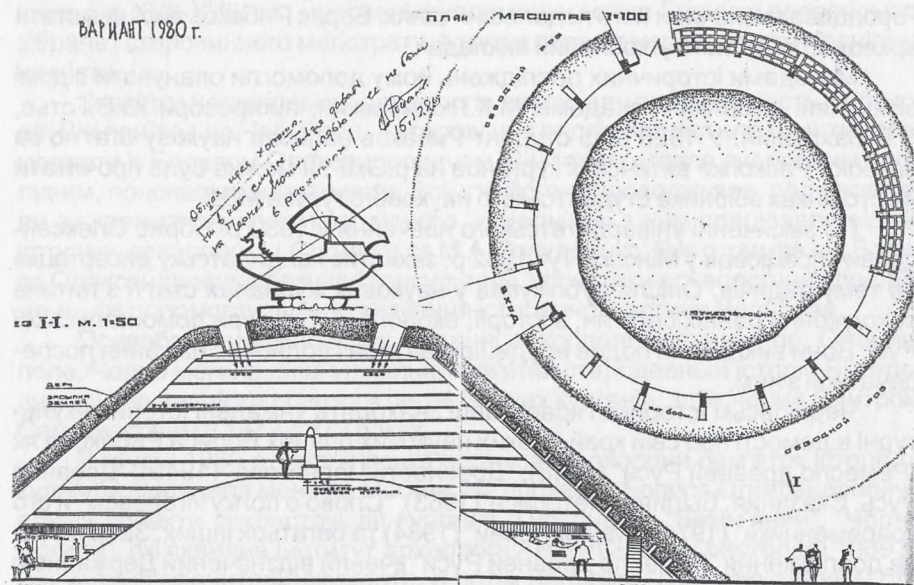
По закінченні університетського навчання у 1930 р. Борис Олександрович працював у Мінську. Тут 1932 р. захистив кандидатську дисертацію на тему радичів. Опісля публікував у наукових журналах статті з питань походження ранніх слов'ян, з історії, економіки, культури домонгольської Русі. Вони викликали подив ерудицією автора і водночас бажання посперечатися з ним.

Чернігівські історики і краєзнавці знаходять унікальні історико-культурні відомості про свій край у таких наукових працях Бориса Рибаківа як “Ремесло древней Руси” (1948), “Древности Чернигова” (1949), “Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи” (1963), “Слово о полку Игоревем” и его современники” (1971), “Мир истории” (1984) та багатьох інших. За ґрунтовне дослідження “Ремесло древней Руси” вчений відзначений Державною премією СРСР. За його ініціативи засновано випуск багатомного видання – серії “Свод археологических источников”, яке також містить відомості про наш край.

Борис Рибаків пройшов шлях від університетського викладача до директора Інституту археології АН СРСР, котрим керував з 1956 року фактично до кінця життя, яке обірвалося 2001 року. У ці десятиріччя вмістилося багато чого. Він став академіком, дійсним членом Чеської Академії наук, почесним доктором Ягелонського університету у Польщі. Очолював експертну комісію ВАК, а з 1967 р. – заступник секретаря Відділення історії Академії наук. Борис Олександрович був нагороджений багатьма урядовими нагородами. До нього прийшло всесвітнє визнання.

Тим чернігівцям, хто спілкувався з академіком Рибаківим, ніколи не забути його небайдужого ставлення до наших проблем, пов'язаних з виявленням, вивченням і збереженням пам'яток історії Чернігова – окраси стародавнього міста. Можливо, так було тому, що наша чернігівська земля стала для Бориса Олександровича рідною. Для автора цих рядків він був порадником, видатним археологом, вчителем і пропагандистом культури Київської Русі.

Іноколи здається, що у хвилини сумнівів можна зателефонувати Борисові Олександровичу і на московській вулиці ім. Дм. Ульянова, 19 мене почують...

Проект відновлення історико-археологічного пам'ятника "Чорна могила" в м. Чернігові з зауваженнями академіка Б.О. Рибаківа